

HIKMET

ULUSLARARASI HAKEMLİ
İLMİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL
PEER-REVIEWED JOURNAL
OF SCIENTIFIC RESEARCH

МЕЃУНАРОДНО
НАУЧНО-ИСТРАЖУВА
СПИСАНИЕ

ADEKSAM
Gostivar
Makedonya

İÇİNDEKİLER

BALKANLAR'DA İSLAM KÜLTÜRÜ TARHİNDE SARI SALTUKLA
İLGİLİ EFSANELER VE RİVAYETLERİN ÖNEMİ
Prof. Dr. Fadil HOCA (8-29)

TÜRK EDEBİYATI SANATÇILARININ ESERLERİNDE
KÖLELİK VE CARIYELİK ANLAYIŞI
Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (30-41)

ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA ANADİLDE EĞİTİM
HAKKI ve ROMANYA'DA TÜRKÇE EĞİTİM
Doç. Dr. Abdülmecit NUREDİN (42-51)

MAKEDONYA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİN GELİŞİMİ VE YENİ EĞİLİM
OLARAK OKULLARDA PSİKOLOJİK REHBERLİĞİN YERİ VE
ÖNEMİ
Doç. Dr. Osman EMİN (52-61)

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELERİ, MAKEDONYA CUMHURİYETİ
KOMSU ÜLKE DEVLETLERİNDE (BULGARİSTAN, TÜRKİYE,
HİRVATİSTAN) YOLSUZLUKLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ
Prof. Dr. Gyorgi SLAMKOV, Doç. Dr. Zoran FILIPOVSKI (68-81)

KENDİNİ YÜCELTME: İCRACI SANATÇILARDA NARSİSLİK
EĞİLİMLERİ
Doç. Dr. Kalina Sotiroska İVANOSKA (82-89)

LEPENEÇ NEHRİNİN EKOLOJİK RESTORASYONU
Doç. Dr. Frosina İLIEVSKA (90-101)

İLKÖĞRETİMDE İNTERAKTİF-İLETİŞİM KAVRAMININ
(KONSEPTİNİN) UYGULANMASINDA BAŞARILI ÖĞRETMENİN
ÇALIŞMASI
Doç. Dr. Garip KARTAL (102-113)

FANTASTİK BİR ANLATI- ZARAGÖZA'DA BULUNMUS EL
YAZMASI
Yrd. Doç. Dr. Sami YEŞİLYURT, Ars. Gör. Elif Baş ÖNEN (114-135)

BİR PERİYOTTA SADECE VARLIKLARIN RİSK EDİLDİĞİ
ORTALAMA - VARYANS MODELİ
Mr. Aybeyan SELİM, Mr. Pehmi SKENDER (136-147)

ISSN 1857-5935

9 771857 593007

HİKMET

ULUSLARARASI HAKEMLİ İLMİ
ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL
OF SCIENTIFIC RESEARCH

МЕЃУНАРОДНО
НАУЧНО-ИСТРАЖУВАЧКО
СПИСАНИЕ

ADEKSAM
Gostivar - Makedonya
Yayın yılı: XIII, Sayı: 26, Yıl 2015/2

İÇİNDEKİLER

BALKANLAR'DA İSLAM KÜLTÜRÜ TARİHİNDE SARI SALTUK'LA İLGİLİ EFSANELER VE RİVAYETLERİN ÖNEMİ Prof. Dr. Fadıl HOCA	8
TÜRK EDEBİYATI SANATÇILARININ ESERLERİNDE KÖLELİK VE CARİYELİK ANLAYIŞI Prof. Dr. Mahmut ÇELİK	30
ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA ANADİLDE EĞİTİM HAKKI ve ROMANYA'da TÜRKÇE EĞİTİM Doç. Dr. Abdulmecit NUREDİN	42
MAKEDONYA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİN GELİŞİMİ VE YENİ EĞİLİM OLARAK OKULLARDA PSİKOLOJİK REHBERLİĞİN YERİ VE ÖNEMİ Doç. Dr. Osman EMİN	52
AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELERİ, MAKEDONYA CUMHURİYETİ KOMŞU ÜLKE DEVLETLERİNDE (BULGARİSTAN, YUNANİSTAN, HIRVATİSTAN) YOLSUZLUKLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ Prof. Dr. Gyorgi SLAMKOV, Doç. Dr. Zoran FİLİPOVSKI	68
KENDİNİ YÜCELTME: İCRACI SANATÇILARDA NARSİSLİK EĞİLİMLERİ Doç. Dr. Kalina Sotiroska İVANOSKA	82
LEPENEÇ NEHRİNİN EKOLOJİK RESTORASYONU Doç. Dr. Frosina İLİEVSKA	90
İLKÖĞRETİMDE İNTERAKTİF-İLETİŞİM KAVRAMININ (KONSEPTİNİN) UYGULANMASINDA BAŞARILI ÖĞRETMENİN ÇALIŞMASI Doç. Dr. Garip KARTAL	102
FANTASTİK BİR ANLATI: ZARAGOZA'DA BULUNMUŞ EL YAZMASI Yrd. Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT, Arş. Gör. Elif Esra ÖNEN	114
BİR PERİYOTTA SADECE VARLIKLARIN RİSK EDİLDİĞİ ORTALAMA – VARYANS MODELİ Mr. Aybeyan SELİM, Mr. Fehmi SKENDER	136

TÜRK EDEBİYATI SANATÇILARININ ESERLERİNDE KÖLELİK VE CARIYELİK ANLAYIŞI

Prof. Dr. Mahmut ÇELİK

Makedonya – İştıp “Gotse Delçev” Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: mahmut.celik@ugd.edu.mk

Kabul edilmiş: 22.09.2015.

Revize: 05.10.2015.

Onaylanmış: 14.10.2015.

Makale türü: 1.02 Genel bilimsel makale

ÖZET

Çalışmamızın giriş bölümünde öncelikle TDK lugatlarından Kölelik ve Cariyelik hakkında anlamlarını açıklama yapmaya çalıştık. Daha sonra İslamiyet öncesi döneminde Kölelik ve Cariyelik statüsü hakkında kısa bir bakış yaptık. Çalışmamızın ana bölümünde ise İslamiyet döneminde özellikle de Osmanlı döneminde cariyelik ve kölelik temalarını üzerine durduk. İncelemelerde gördüğümüz gibi atalarımız kölelere ve cariyelere karşı son derece merhametle yaklaşmışlardır.

Çalışmamızın son bölümünde ise Tanzimat devri sanatçıları cariyelik ve kölelik hakkında yazdıkları eserleri hakkında bir değerlendirme yaptık

Anahtar kelimeler: Kölelik, cariyelik, İslamiyet, tanzimat, edebiyat.

TÜRK EDEBİYATI SANATÇILARININ ESERLERİNDE KÖLELİK VE CARIYELİK ANLAYIŞI

Prof. Dr. Mahmut Çelik

Makedonya – İştup “Gotse Delçev” Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bölüm Başkanı,
mahmut.celik@ugd.edu.mk

ÖZET

Çalışmamızın giriş bölümünde öncelikle TDK lugatlarından Kölelik ve Cariyelik hakkında anlamlarını açıklama yapmaya çalıştık. Daha sonra İslamiyet öncesi döneminde Kölelik ve Cariyelik statüsü hakkında kısa bir bakış yaptık. Çalışmamızın ana bölümünde ise İslamiyet döneminde özellikle de Osmanlı döneminde cariyelik ve kölelik temalarını üzerine durduk. İncelemelerde gördüğümüz gibi atalarımız kölelere ve cariyelere karşı son derece merhametli bir şekilde davranmaya özen göstermişlerdir.

Çalışmamızın son bölümünde ise Tanzimat devri sanatçıları cariyelik ve kölelik hakkında yazdıkları eserleri hakkında bir değerlendirme yaptık

Anahtar kelimeler: Kölelik, cariyelik, İslamiyet, tanzimat, edebiyat.

COMPREHENSION OF SLAVERY AND CONCUBINAGE THEMES IN THE TURKISH LITERATURE

Prof. Dr. Mahmut Chelik*

Macedonia - "Goce Delcev" University of Stip, Head of Department of Turkish Language and Literature.
mahmut.celik@ugd.edu.mk

SUMMARY

In the introduction of our section from TDK dictionary firstly we have tried to give explanation about the meaning of Slavery and Concubinage. Later on we have made a brief overview about the status of pre-Islamic era of slavery and concubinage. In the main part of the study we have been focused mainly about the Islamic period, but particularly we had accentuated on the Ottoman period on the theme of slavery and concubinage. As it is seen in the observations our ancestors were extremely merciful against slavery and concubinage.

Anyhow, in the last part of our work we have evaluated the works of that era artists that had wrote about slavery and concubinage.

Key Words: *Slavery, concubinage, the Islamic religion, tanzimat, literature.*

GİRİŞ

Çalışmamızın giriş bölümünde öncelikle kölelikle ilgili bir tanım yapıp daha sonra köleliğin kavramını da açıklamaya çalışacağız.

Köle hakkında tam anlam çıkarabilmemiz için Türk Dil Kurumunun bazı Lugatlarından yararlanmak istedik. (TDK, 1994:475), Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten mahrum bırakılan veya başkasından satın alınan erkek, kul, esir. Türk Dil Kurumunun sözlüğünün ikinci bir anlamına göre: birinin emri altında bulunan, özgür olmayan kimse. Kökeni itibariyle, özgür olmayan bir toplum sınıfından gelen, satılıp alınabilen iktisadi bir araç olarak görülen ve bir efendiye bağımlı olan kişi. (Büyük Larousse, 1986:7037-7038) Mecazi anlamları köleliğin ise, herhangi bir şeye aşırı derecede bağlı olan kimse: içkinin kölesi, paranın kölesi. Kölen veya kulun olayım! (TDK, 2011:1497).

Cariyelik ise (TDK, 1994:154), yabancı ülkelerden kaçırılıp, özgürlükten yoksun edilen, alınıp satılabilen, her konuda efendisinin isteklerine bağlı olmakla beraber evin çocuğu gibi yetiştirilen ve eğitilen genç kadın, halayık. Başka bir sözle köle iman ve namaz, oruç gibi mali yönü bulunmayan şahsi nitelikteki dini mükellefiyetler açısından hür insandan farksızken hukuki, sosyal ve iktisadi bakımlardan farklıdır. Kölenin klasik İslam hukuku kaynaklarında genellikle “velayet, şahadet ve kazadan hükmen (hukuken) aciz ve mülkiyet hakkından mahrum olan kimse” şeklinde tarif edilmesi köleliğin esasında bir ehliyet arızası olduğunu ifade eder (İslam Ansiklopedi, 2002:237).

Köleliğin ve Cariyeliğin Statüsü

Köleliğin hukuku statüsü hakkında daha ayrıntılı bir biçimde incelemek için, köleliğin tahrisel gelişimine genel bir bakış yapmamız gerekir. İslamiyet önceki döneminden başlayarak bazı kutsal kitaplarda dolayısıyla eski Yunanlılarda ve eski Romalılarda da kölelik statüsünü gözönünde bulundurmamız gerekmektedir.

Köleliğin ve Cariyeliğin tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Eski Mısır’da ve Yakındoğu’da kölelerin çok kalabalık bir yekün teşkil ettiği bilinmektedir. Bu dönemde savaş esiri kölelerin yanı sıra komşu kabile ve kavimlerden kaçırılan insanlar, babaları veya diğer yakınları tarafından köle olarak satılan çocuklara borçlarına yahut işlemiş oldukları suçlara karşılık köle statüsüne geçirilen kişiler de büyük bir sayıya ulaşmaktadır.

Eski Yunan ve Romalılarda kölelik çok yaygındı, ve o dönemde kölelik hakkında çeşitli olumlu düşünceler vardı. Ancak aksi düşüncede olanların mevcudiyetine rağmen dönemin filozoflarının hakim anlayışına göre kölelik devlet ve aile gibi temel beşeri kurumlardan biridir (İslam Ansiklopedi, 2002:237). Aristo, birçok ırkın hürriyet için gerekli ruh yüceliğine sahip olmadığı kanaatindeydi. Bu bakımdan kölelik sadece efendi açısından değil, kendi başına elde edemeyeceği bir yaşama tarzına bu yolla ulaşan köle için de hayırlı bir şeydir. Roma hukukunda *lus Gentium*’a göre kölelerin hiçbir değeri yoktur, başlangıçta azat edilmeleri yasaklanmıştır. Daha sonra sınırlı bazı imkanlar getirildi. Öte yandan Roma hukunda hür bir Romalı köle durumuna sokulamazken sonralar kendini satan, arkasından da hür bir Romalı

olduğunu ispat ederek serbest kalan kişileri cezalandırmak maksadıyla yirmi beş yaşını aşan böyle kimselerin hileli satışlarının muteber olacağı ve böylelerinin artık köle olarak kalacağı hususunda bir Senatus Colsultum kararı çıkarıldı. Eski Yunan ve Romada köleliğin başlıca kaynaklarını savaş esirleri, korsanlık vb. Yollarla kaçırılan veya yabancı (barbar) ülkelerden getirilen insanlarla kölelerden doğan çocuklar teşkil ediyordu. (İslam Ansiklopedi, 2002:238).

Tevrat'ta kölelikle ilgili olarak dönemin anlayış ve uygulamasını yansıtan bazı pasajlar. Hz. Nuh'un üç oğlundan Ham'ın işlediği günah sebebiyle oğlu Kenan'ın Ham'ın kardeşleri Sam ve Yafes'e kul olarak cezalandırıldığından bahsedilir. (Tekvin, 9/20-29). Tevrat'ın ifadelerine göre kişinin borcuna mukabil kendisini köle olarak mükündür (Levililer, 25/39).

İncil'de de kölelerin azat edilmesine dair bir hüküm yer almaz. Gerek Katolik kilisesi gerekse diğer kiliseler köleliği bir vakıa olarak kabul etmişler ve hristiyanların kendi dindaşı köleler edinmesinden bir sakınca görmemişlerdir. (İslam Ansiklopedi, 2002:237).

İslamiyet Döneminde Kölelik ve Cariyelik

İslamiyet köleliği, eski medeniyetlerde ve çağdaşı güçlü devletlerde yerleşmiş ve tabii kabul edilmiş bir konumda bulunduğundan onu tek tarafı ve kesin bir kararla kaldırma yönüne gitmeyip zaman içinde ortadan kalkmasına imkan verecek bir zemin oluşturma yolunu seçti.

Köleliğin en önemli ve devamlı kaynağını savaş esirleri teşkil eder. Savaş esirlerinin tasviyesi konusunda takip edilen belli başlı yolların birincisi onların öldürülmesidir. Her devirde çok sık başvurulmuş ve günümüzde de uygulanmasından vazgeçilmeyen bu yol vicdanları dayıma rahatsız ettiği gibi galiplere intikam hislerinin tatmininden başka bir fayda da sağlamamıştır. İkincisi, savaş esirlerinin kurtuluş akçesi (fidiye'i necat) veya esir mübadelesi yoluyla serbest bırakılmasıdır. Savaş esirlerinin karşılıksız olarak serbest bırakılması ise son derece insani bir hareket olmakla birlikte özellikle geçmiş dönemlerde çok az uygulanmıştır. (İslam Ansiklopedi, 2002:238).

Hz. Muhammed, (*Cuveyriye*) *el-Haris* adlı esir kadını nikahına alınca, kadının akrabaları olan diyer esirler müslümanlar tarafından serbest bırakıldılar. Daha sonraları, muhtemelen Halife Ömer zamanında, hiçbir Müslümanın köle olamayacağı esası kabul edildi (Türk Ansiklopedisi, 1958:388).

Burada, üzerinde önemle durulması gereken nokta, İslâmiyetin kölelik kurumuna, eskiye göre, daha toleranslı bir bakış tarzı getirmesidir. Şöyle ki Kur'ân-ı Kerîm'de "Köle ve câriyelere iyilik ve güzellikle muamele edilmesi, onlara karşı cabbarlıktan kaçınılması" (Kur'an-ı Kerim, Nisa Süresi, 36. Ayet), önerilmektedir. Ayrıca, "Kölelerin korunması, rızklarının tam ve eksiksiz verilmesi, çünkü o rızkın da Allah'tan geldiği" (Kur'an-ı Kerim, Nisa Süresi, 71. Ayet), öğütlenmektedir.

"Âzâdlık" genel olarak üç yolla gerçekleşebiliyor. Birincisi, efendinin kölesine "*ben öldüğümde hürsün*" demesiyle olabiliyor; buna "*tedbîr*" adı veriliyor. İkincisi, efendinin sağlığında "Bundan böyle hürsün" demesi ile gerçekleşiyor. Efendi bunu yaparken o kölenin üzerinde başkasının hissesi varsa onları da ödemek zorunda kalıyor; ödemiyorsa o köle, yarı hür kabul ediliyor ki buna "*muba'az*" deniliyor. Üçüncüsü ve en çok geçerli olanı, kölenin çalışarak bedelini ödemesi ile ortaya çıkıyor. Bu tür "*âzâdlık* da "*mükateb*" adı veriliyor. (age. 70-71).

Ana çizgileri ile verdiğimiz bu hükümler ve öteki incelikleri iyiden iyiye gözden geçirilecek olursa, İslâm dininin kölelik kurumunu katı kalıplardan kurtardığı, onu yumuşatarak daha insanca davranışlara bağlamaya çalıştığı söylenebilir.

İslâmiyetin kabulünden sonra Türk sosyal hayatında kölelik yeni değerler ve kullanım alanları kazanmaya başlar.

Selçuklular döneminde sultanların hizmetinde özel olarak yetiştirilmiş köleler bulunmaktaydı. Bu kölelerin en önde gelen görevleri “*hâciblik*”ti (Altay, 1954:45).

Samanoğulları döneminde ise belirli yöntemler doğrultusunda köleler eğitilmişler ve hassa kıtalarında görev almışlardır (a.g.e., 1963:15). Özel olarak devşirilen ve yetiştirilen bu kölelerin savaşlardaki başarıları da gözden uzak tutulmamalıdır. Söz gelişi, Malazgirt Savaşı’nda Bizans İmparatoru’nu esir alan bir köledir. Nitekim bu köleyi Alp Arslan el üstünde tutmuştur (a.g.e., 1963:274). Üstelik, sultanlar tarafından birçok cariyein başkalarına armağan olarak verildiği de görülmektedir (Uzunçarşılı, 1948:293).

Osmanlılar döneminde kölelik Anlayışı

Osmanlılar’da kelime olarak esir ve köle arasında belirleyici bir ayırım bulanmaz, hür olmayan kimseler her iki kavramla da anılır. Kölelik daha sonra savaş esiri olmaksızın Afrika’dan, Kafkaslar’dan ve Kuzey steplerinden getirilip esir pazarlarında satılan kimseleri niteleyen bir kavram haline de gelmiştir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında esirlik müessesesinin işletilmediği, fethedilen yerlerdeki gayri müslim halkın hür insanlar gibi hayatlarını sürdürdükleri, isteyenlerin Bursa, İstanbul vb. büyük şehirlere gidebildikleri anlaşılmaktadır. Osman Bey’in esir aldığı Yarhisar beyinin kızına cariye muamelesi yapmayıp oğlu Orhan’a nikahlaması bu uygulamanın tipik bir örneğidir. Aynı şekilde İmrâlı adasına adını veren Kara Ali Bey de bu adadki papazın kızıyla evlenmişti (a.g.e. 2002:246).

Orhan Bey zamanında (1324-1360) Bursa ve İznik’in fethinden sonra buralardan hiç esir alınmamıştır, isteyenlerin bu şehirlerden ayrılacakları bildirilmişse de halkın pek çoğu evini barkını terketmemiştir. Dul kalan kadınların kendilerine ve çocuklarına bakacak kimseleri olmadığından söz etmeleri üzerine Orhan Bey askerlerinden isteyenlerin bu kadınları nikahla alabileceklerini, bunlarla evlenenlerin İznik’te muhafız olarak kalacaklarını belirterek bu evliliği teşvik etmiştir (a.g.e. 2002:246).

Osmanlı devletinde kölelerin saray hizmetinde kullanılması ve özellikle câriyelerin saraya girmesi, Orhan Bey zamanından başlayarak gittikçe arttı. Fatih döneminde kurulan “*harem*”, “*câriydik*” kurumunun oluşma- smda, gelişmesinde ve revaç bulmasında büyük etken olmuştur. Üstelik,i.Bayezid döneminde “Hadım Ağalığı”nın varlığı söz konusu olduğuna göre “*Harem*” hayatının başlangıcı daha da geriye götürülebilir (Köprülü, 1932:210).

“*Haremin*” sarayda yerleşmesi ve câriyelerle bezenmesi, yeni uygulamaları birlikte getirdi. O zamana değin padişahların Türk kızları ile evlenmeleri geleneği bir kenara itildi. Câriyeler ile evlenme ya da onlarla düşüp kalkma alışkanlıkları baş gösterdi. Bu yolu açan da Kanunî oldu. O dönemde saray, çok sayıda esir ve câriyelerle dolmuştu. Nitekim bu câriyelerden olan Ukraynalı Rokzalan (Hürrem Sultan) ile evlenen Sultan Süleyman, sarayda kadın çekişmelerine yol açmış oluyordu (Uluçay, 1971:11).

Türk Edebiyatında Kölelik ve Cariyelik Temaları

İslamiyet Dönemi Türk edebiyatında özellikle tüm Divan edebiyatı sanatçıları bu konuları mecazi anlamda işlerken köleliği bir zevk olarak görüyorlar çünkü onlara göre, köle olmak sevgiliye tutsak olmak demektir. Şair, çektiği acılara karşı, kendi kendisine sabırlı olmak, boş yere umutlanmamak, gereksiz yere ağlayıp sızlamamak ve duruma sessizce katlanmak gerektiğini söylüyor. Böyle bir olayı Dehhani'nin aşağıdaki gazeline en mükemmel bir şekilde görmek mümkündür;

Divan Şiirinin temel vasıflarına uyularak, kısa ve keskin çizgilerle yapılır. Mesela Türk - İslam topluluğunda kölelik anlayışı; sevgili'nin güzelliğinde Tann güzelliğini gören tasavvuf estetiği ve Müslümanları yok yere cehennem ateşiyle korkutan vaizlere karşı, ince nüktelerle itiraz gibi çizgiler, bu şairin *eyledi* redifli şu gazeline hep bir aradadır:

Gazel

Bir kadehle bizi sâkî gamdan âzâd eyledi

Şâd olsun gönlü anın gönlümü şâd eyledi

Bende idi bunca yıllar kaddine serv-i revan

Doğrulukla kulluk ettiğiyçün âzâd eyledi

.....

Dehhani'nin *Eyledi* gazeline seçtiğimiz bu beyitlerin birincisi, bir aşk ve şarap neş'esinin ifadesidir. İkinci beyitte devrin kölelik müessesesi hakkındaki Türk - İslam görüş, düşünüş ve yaşayışının kuvvetli akisleri vardır. Ayrıca, bir hünerde, bir meziyet veya fazilette üstün olanları, aynı hüner ve fazilette olanların, kıskanmak şöyle dursun, onlara hayran oluşlarındaki eski Türk terbiyesi de bu beyitte ince bir çizgi halinde aksettirilmiştir: Endam güzelliği ile meşhur, salınan selvi, sevgili'nin endamını kendinden daha güzel görünce, ona hayran olmuş, kul, köle olmuştur. Bu kulluğu, tam bir doğruluk ve sadakatle yaptığı için de sevgili, onu azad etmiş o da sıradan bir selvi olmaktan yükselerek akranları arasında boy gösteren bir serv-i azad olmuştur. Bu söyleyişin haricinde, "*bir yiğit, kendinden daha yiğiti, bir sanatkar, kendinden daha üstünü, bir ilim kendinden daha alimi görünce nasıl onu kıskanmaz, ona hayran olursa; bir güzel de kendinden daha güzel'i böyle bir duygu ile karşılar, ona kul, köle olur.*", tarzında medeni ve manevi bir terbiyenin derin izleri vardır. Bu beyit bize, Türk-İslim dünyasında kölelere nasıl insan muamelesi yapıldığını ve bunun için de bu alemde "azad kabul etmez köle,, gibi deyimler meydana geldiğini, ayrıca, düşündürür; cemiyetin doğruluğa verdiği ehemmiyeti bildirir (Banarlı, 1983:346).

Tanzimat Edebiyatı ve Günümüz Türk Edebiyatı Dönemi Kölelik Anlayışı

XIX. yy. ile birlikte Batı dünyasına açılan Osmanlı fikir hayatı, bu alanda yeni değerler ile karşı karşıya geldi. Teknikte, modern bilimlerde ve fikir hayatında büyük gelişmeler gösteren Avrupa medeniyeti, Doğu dünyasına açık bir üstünlük sağlamıştı. Bu üstünlüğün sonucu olarak Osmanlı aydınlarının kafasında, "*Avrupa ilerlerken ve gelişirken İmparatorluk niçin çöküyor ve Avrupa'nın başarı sırrı nedir*?" (Lewis, 1970:130), sorusu geçiyor ve onlar,

yeni değerler taşıyan bu medeniyeti tanıma isteğini duyuyordu. Böylece Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçiş, kaçınılmaz olmuştu.

Tanzimat Fermanından, özellikle XIX yüzyılın II. yarısından sonra hürriyet üzerinde yavaş yavaş gelişen bir düşünce ortamı doğar. Bu yolu açanların başında, 1837’de Viyana elçiliğine gönderilen Sadık Rıfat Paşa geliyor . Nitekim onun, Müntehabât-ı Asâr’ının “*Avrupa ahvâline Dâir Risale*” adlı bölümünde bu tür düşüncelerle karşılaşırız. Ahmet H. Tanpınar’ın, “*Paşa gerek bu risâlede, gerek diğer eserlerinde hürriyet kelimesi üzerinde birkaç defa ısrar eder. Bu fikirlerin İslâm hukukunda ve devletçiliğinde ne dereceye kadar bulunup bulunmadığını münakâşa edecek değiliz, sâdece cemiyet hayâtının ağırlık merkezini insana kaydırmasıyla, Fransız ihtilâlinden sonra Avrupa’ya yayılan fikirlerle büyük bir münâsebeti olduğunu, tam muhtaç olduğumuz bir zamanda ve ilk defa memleket içinde söylediklerini kayd ile kalacağız*” (Tanpınar, 1956:88), değişinden hareketle bu düşüncelerin yeniliğini ve önceliğini belirtmek gerekir.

1868 sonrasında Batılılaşma hareketinin genellikle siyasî ve sosyal hayat ile edebiyat alanında birlikte yürüdüğü dikkati çeker. “Tanzimat” ve “İslahat” fermam ile istenilen sonuçları vermemekle birlikte, “hukuk ve kanunlaştırma hareketi” olarak siyasî hayatın içinde doğan bu hareket, giderek sosyal hayata kayar (Veldet, 1940:139-209). Edebiyat dünyasına ise gerek fikri açıdan olsun gerek edebî türler açısından olsun yeni değerler kazandırır. Böylece edebiyat, sosyal hayat ile bir beraberlik içine girer ve tam bir “sosyal” karaktere bürünür. Kısacası, edebî hayat, siyasî ve sosyal hayat ile kaynaşmış olur.

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir düşünce adamı da Münif Paşa’ dır. Zaman zaman hürriyet kavramına dikkati çeken Paşa, onu her türlü “*terakkiyât*”ın kaynağı olarak gösterir: “*Hürriyet olmasa bu terakkiyât hâsıl olmaz. Hür olmayan adamın terakki ihtimâli yoktur. Çünkü hür olmalı, sa’y etmeli, esbabına teşebbüs eylemeli ki terakkî olsun. Hürriyet cemiyet âleminde vücûda gelmiştir*” (Kaplan ve Enginün ve Emil, 1974:183)

Şinâsî, daha çok medeniyet üzerinde düşünen bir yenilikçidir. Aslında bu temayı, Yeni Osmanlılar, özellikle Ziya Paşa ve Namık Kemal daha esaslı bir biçimde ele alacak ve değerlendireceklerdir.

“**Hürriyet**” gazetesinin Batı’da çıkması ve o gençleri Batı düşüncesi içinde bir araya getirmesi bu yolda önemli bir adımdır. “*Hürriyet ne güzel ni’met-i ilâhiyyedir*” (a.g.e., 1978:75), deyişinde bu düşünceyi özetleyen Ziya Paşa, Mesele-i müsavat (Hürriyet, 1978:82), adlı yazısı ile insan hürriyetine yönelir. Namık Kemal ise, “Bir de insanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil, hürriyetle yaşamaktır” (Tevfik, 1329:378) diyerek bu düşünceyi daha da açar. Hukuk-ı Umûmiyye adlı makalesinde ayrıca üzerinde durduğu “Hukûk-ı siyâsiyye” konusunda, hürriyetin siyâsî ve sosyal hayattaki yerini ve değişik görünümünü sergilemeye çalışır.

Tanzimat edebiyatının ilk kuşağında oluşan bu düşüncelerin ikinci kuşak tarafından da, fazla hareketli olmamakla birlikte, benimsendiği, zaman zaman üzerinde durulduğu dikkati çeker. Abdülhak Hâmit’ in özellikle tiyatrolarında allegorik bir havada işlediği bu hürriyet teması (Akıncı, 1954:115-196), Ahmet Midhat tarafından da seri halinde yayınladığı hikâyeye ve romanlarında serpiştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Nitekim o, “*Letâ’if-i Rivâ- yât*” serisinin ilk hikâyelerinden olan Gönül (1870)’de insan eşitliği üzerinde durmuştur.

Ahmet Mithat Efendi'nin eseri olan *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* adlı romanda Râkım'ın evindeki Fedâyi Kalfa, evin hanımı hayattayken ikinci bir hanım durumundadır. Râkım'ın annesi ölünce, âdetâ onun annesinin yerine geçer. Satın alınan Cânân da evin kızı gibi muamele görür. Cânân evde o kadar rahat davranır ki misafirlîğe gelen İngilizler buna hayret ederler:

“Salonda vâlide ile kızlar Cânân’a şaşmağa başladılar. Onlar, esir denilen şey Amerika’da olduğu misillü âdetâ behâyim gibi tavlaya bağlanır zannında bulunduklarından bu esirin nasıl bir esir olduğuna şaşmakta mazur idiler.”(Felâtun Bey ile Râkım Efendi, 125)

Tanzimat Dönemi’nde esaret konusunu ele alan ilk eser Ahmet Mithat’ın **“Esaret”** adlı öyküsüdür. Bu sebeple bunun edebiyat tarihimizde önemli yeri vardır. Bu hikâyede, Zeynel Bey’in satın aldığı ve sonradan birbirine nikâhladığı Fatin ve Fitnat, kardeş olduklarını bir tesadüf eseri öğrenince, efendilerine bir mektup yazarak intihar eder. Aşağıdaki parçada Zeynel Bey’in evi tanıtılırken cariyeler hakkında da bilgiler verilir: *“Şöyle ki ehibbadan birisi bizim için bir cariye aldı ve konağa gönderdi. Mezburenin hüsn ü anı matluba tevafuk eylediği gibi bir iki ay müddet devam eden tecrübe ve imtihan üzerine ahlâk ve etvarını dahi beğendiğimden ve bu bapta kendimi aldatmak için biçareyi kayd-ı esirden kurtarmayı da eser-i hamiyet ve insaniyet addeylediğimden ahabım mumaileyhin işbu hediyesine mukabil biz dahi seksen yüz kese kıymet ve değeri olan dört odalı bir haneyi kendisine hediye yollu terk eyledik. Cariyeyi aldık. Hulâsa-i kelâm tevilli mevilli bir evlendik.”* (Letaif-i Rivayat, “Esaret”, 14) Zeynel Bey’in eşi de bir cariyedir. Her ne kadar eşine bir esir olduğunu belli etmemeye çalışsa da bunu başaramadığını sandığı için üzülmemektedir.

Ahmet Midhat **“Sergüzeşt”** adlı eserinde hürriyet temasını işlerken insan hürriyeti üzerinde düşünen onu sık sık dile getiren *Sergüzeştin* önsözünde: *“(Sergüzeştle esâret aleyhinde başlamış ve hürriyetine diyerek nihayet vermiştim”* (s.4).

Tanzimat yazarları içinde, kölelik kurumu’nu kendi aile çevresinde tanıyanlar da ayrıca konumuz açısından dikkate değer niteliktedir. Bu temayı en çok işleyen Ahmet Midhat, annesinin o hayattan gelme bir Çerkez kızı olduğunu sık sık dile getirmiştir. Ahmet Midhat, bu yüzdendir ki konusu kölelik olmayan hikâye ve romanları ile bazı yazılarında bile sözü köleliğe getirmiş ve yorumlar yapmıştır. Nitekim, *“Kırkanbar”* serisinde çıkan Çerkezistan’da Usûl-ı Hükümet ve Medeniyet (Kırkanbar, 1290:72), adlı bölüm bunun açık bir ifadesidir.

Tanzimat yazarlarının kölelik temasını ele almasını, bir de onların roman konusu olarak günlük hayatı seçmelerine bağlayabiliriz. Ahmet Midhat, *Müşâhedât* önsözünde “millî romancın konusunun ne olması gerektiği üzerinde dururken şöyle diyordu: “O yıllarda yazılmış asar dahi nâdir değildir. Beynin efendisinin ma’sûkası, hanımının mahsûdesi olan bir câriye...hakkında ne türlü roman tertip olunabileceği herkesin câygîr-i zamiridir” (Gündüz, 1997:6). Elbette efendi-köle ilişkileri bir romanın vakasını doldurabilecek nitelikte idi.

Türk romanında cariyeler, aile içindeki konumları itibarıyla genellikle rahat, iyi ve olumlu yönleriyle verilirken, “Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt* romanında bu sınıfın dramatik ve trajik durumunu öne çıkarmıştır” (Çetin 2002: 39). Asıl teması kölelik olan bu romanın ilk kısmında Kafkaslardan esir olarak İstanbul’a getirilen üç cariyeyi görürüz: *“Çerkesle bu herif (Hacı Ömer) bir sandala, cariyeler de diğerine binerek, Tophane iskelesine doğru vapurdan açıldılar”* (Sergüzeşt, 3).

İlk Türk kadın romancısı olarak bilinen **Fatma Âlîye Hanım**, *Muhâdarât* adlı eserinde baskı ile yapılan evliliğin mutsuzlukla sonuçlanması ve ilk sevgisinden vazgeçip yeniden sevebileceği konusunun anlatıldığı bir aşk hikâyesini anlatırken, cariyelik hususuna da önemli yer verir. “*Fatma Âlîye, cariyelerin aile yapısı içindeki yerini özellikle Muhâdarât romanında, eserin kahramanı olan Fâzıla’nın hayatı üzerinde ortaya koyar. Genellikle ev içi hizmeti çerçevesinde ele alınan bu ilişkiler Efendi-Cariye Münasebeti üzerinde yoğunlaşır*” (Aşal, 992: 275).

Taaşşuk-ı Tal’at ve Fitnat’ta Rifat Bey, Şemseddin Sami bu eserinde Talat Bey ile Fitnat Hanım’ın aşkını anlatmaktadır. Anlatılan olaylar Tanzimat Dönemi’nde geçmektedir. Yazar aynı zamanda o dönemin kadın-erkek ilişkilerinin ne şekilde olduğunu ikili arasında yaşananlarda ayrıntılı şekilde anlatır. Aynı zamanda bu hikâye o dönemdeki kadının ve erkeğin toplumdaki yerini büyüteç altına almaktadır.

Taaşşuk-ı Tal’at ve Fitnat’ta Rifat Bey’in annesi Kâmile Hanım’ın cariyesi vardır. Bu carie, on yaşında ve Gülzar isminde bir kızdır. Bu kız Saliha ile Rifat Bey arasında mektup alışverişinde de görev alır. Zehra adlı eserde, bir tüccarın kızı olan Zehra, kendisi küçük yaşlarda iken annesi ölür. Daha sonra babasının kâtibi Suphi ile evlendirilir. Annesi, oğlunun evine, Sırrı Cemal adında bir carie alır. Zehra bu kadını aşırı ölçüde kıskanır. Sonradan Suphi, Sırrı Cemal’i sever ve onu nikâhına alır. Ardından Zehra’yı boşar. Zehra ise intikam için, Suphi’nin başına Ürani adında düşkün bir kadını musallat eder. Suphi kısa zamanda bu Rum kadınına bağlanır ve evini unuttur. Sırrı Cemal ise kocasının bu durumuna üzüldür, çocuğunu düşürür. Sonunda da kendisini öldürür. Aşağıdaki parçada Suphi’nin Sırrı Cemal’e yakınlaşmasını anlatılır: “*Suphi, Sırrı Cemal’e olan ibtilâsını âdeta izhâr etmişti. İşte zavallı Zehra’yı canından bezdiren bu ilan-ı ibtilâ idi. Kendisi gittikçe azâb içinde yıpranıp solmakta iken Sırrı Cemal’in gittikçe neş’eler içinde açılıp serpildiğini görmekteydi.*” (Zehra, 56)

SONUÇ

Sonuç olarak, yukarda da belieretiğimiz gibi Köleliğin ve Cariyeliğin tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Eski Mısır’da ve Yakındoğu’da kölelerin çok kalabalık bir yekün teşkil ettiği görülür. Bu dönemde savaş esiri kölelerin yanı sıra komşu kabile ve kavimlerden kaçırılan insanlar, babaları veya diğer yakınları tarafında köle olarak satılan çocuklara borçlarına yahut işlemiş oldukları suçlara karşılık köle statüsüne geçirilen kişiler de büyük bir sayıya ulaşmaktadır.

Tanzimat Dönemi romanlarında hürriyet ve esaret temalarının iç içe işlendiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti’nde, kölelerin saray hizmetlerinde kullanılması ve cariyelerin saraya girmesi yüzyıllar öncesine dayanır. Kanuni’nin Ukrayna asıllı bir carie olan Hürrem Sultan’la (Rokzalan) evlenmesi, Osmanlı için önemli sonuçlar doğurur. Bundan başka, bazı esirlerin azat edilip hürriyetine kavuştuktan sonra devlet yönetiminde görevler aldığı da görülür. Osmanlıda kölelerin böyle üst seviyelere çıkabilmesinin sebebi, kölelik kurumunun Batı toplumlarından farklı oluşudur. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde köylüler hür olup Avrupa’da feodalizm dönemlerinde görülen toprağa bağlı kölelik (serflik) sistemiyle benzeşmez.

Avrupa kültürünün gelişmesi, köleliğin kaldırılmasında büyük etken olmuştur, denebilir. Nitekim bu düşünce, Fransız ihtilâli (1789) ile Önem kazandı. Santa Domingo (Haiti)’nun sömürgelikten kurtulması bunun sonucudur.

KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat Efendi (2000), *Felâatun Bey ile Rakım Efendi, hzl.: Nejat Birinci*, TDK Yayınları, Ankara.
- Ahmet Mithat Efendi (2000), *Kafkas, hzl.: Erol Ülgen*, TDK Yayınları, Ankara.
- Ahmet Mithat Efendi (2001), “Esaret”, *Letaif-i Rivayat, hzl.: Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları*, İstanbul.
- Ansay, S. Ş., (1958), *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara.
- Aşa, H. Emel (1992), “İlk Kadın Türk Romancısı Fatma Âliye Hanım’ın Romanlarında Aile ve Kadın”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları*, Ankara.
- Banarlı, N. Sami, (1983), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi*, İstanbul.
- Bernard, Lewis, (1970), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara
- Büyük Larousse, (1986), *14 cilt, Milliyet gazetecilik, AŞ. İstanbul*.
- Çağatay., N., (1963), *İslamdan önce arap tarihi ve cahiliyet çağı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını, 41*, Ankara.
- İslam Ansiklopedisi, (2002), *26 cilt, Türkiye Diyanet Vakfı*, Ankara.
- Juynbol, (1970), *Şeriate göre esirlerin hukuki vaziyeti, İslam Ansiklopedisi, cüz 2*, İstanbul.
- Kaplan, M. Enginün, İ. Emıl, B., (1974), *Teni Türk Edebiyatı Antolojisi I*, İstanbul.
- Kemal, Namık (1999), *İntibah yahut Sergüzeşt-i Ali Bey, hzl.: Seyit Kemal Karaalioğlu*, Kırkanbar, (1290), Cüz 3, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuat, (1932), *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülahazalar, Evkaf Matbaası*, İstanbul.
- Köymen, A. M., (1954), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu T.T.K. Basımevi*, Ankara.
- Köymen, A. M., (1963), *Selçuklu Devri, Türk Tarihi, Ayyıldız Matbaası*, Ankara.
- layan Basımevi.
- Levent, A. Sırrı, *Divan Edebiyatı*, 1943.
- Lewis, B., (1970), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara.
- Okay, Orhan (1989), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İstanbul: Millî Okul Sözlüğü, (1994), TDK, Ankara
- Parlatır İ., (1992), *Tanzimat Edebiyatında Kölelik, Türk Tarih Kurumu Basım Evi*, Ankara.

- Rıfat, S. P., (1956), *Ahmet Hamdi Tanpınar, 17. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- Sahillioğlu, H., (1979-1980), *XV. Yüzyıl sonu ile XVI. Yüzyılın başında Bursa'da köleleri sosyal ve ekonomik hayattaki yeri "ODTÜ Gelişme Dergisi"* Ankara.
- Sami, Şemsettin (2005), *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat, hzl.: Yakup Çelik, Akçağ*
- Sezai, Samipaşazade (1999), *Sergüzeşt, hzl.: Zeynep Kerman, Ankara MEB Yayınları*.
- Taneri, A., (1978), *Osmanlı devletinin kurtuluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı teşkilatı*, Ankara
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988), *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağ-
- Tevfik, E., (1329), *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniye-ye, Medeniyet*, "İbret" No: 84, İstanbul,
- Türkçe Sözlük, (2011), *TDK*, Ankara
- Uluçay, Ç., (1971), *Harem II, TTK Basımevi*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H., (1948), *XII-XIII. Asırlarda Anadoludaki fikir hareketleri ile içtimai müeselerine bakış, III. Tarih kongresi, Türk Tarih Kurumu IX. Seri No 2.3.*, Ankara.
- Veldet, H., (1940), *"Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat"*, Tanzimat, İstanbul